

DOI 10.37491/UNZ.80.5
УДК 347.439

Володимир ПРИМАК¹

ЗМІНА ТА ПРИПИНЕННЯ ЗОВОВ'ЯЗАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Розглядаються традиційні для об'єктивного цивільного права та запроваджені новітнім вітчизняним законодавством з протидії пандемії COVID-19 («антиковідним» законодавством) положення щодо зміни та припинення зобов'язальних правовідносин з погляду виявлення спеціальних критеріїв, здатних визначати динаміку зобов'язання під час дії карантинних обмежень. Наголошується на необхідності врахування впливу пандемії COVID-19 та пов'язаних з нею карантинних заходів і обмежень на всі елементи структури зобов'язання — його суб'єктів, об'єкт та зміст. Привертається увага до наслідків зовнішнього негативного впливу нововиниклих надзвичайних обставин як на регулятивні, так і на охоронні зобов'язальні правовідносини. При цьому імпліцитно тимчасовий характер запровадженого Урядом карантину зумовлює пріоритетність спеціально сконструйованих моделей прямої законодавчої зміни правовідносин над ординарними моделями їх зміни або припинення внаслідок диспозитивного волевиявлення заінтересованих учасників цивільних відносин під час застосування традиційних способів захисту цивільних прав та інтересів. А динаміка охоронних зобов'язальних правовідносин в умовах пандемії COVID-19 виявляється, насамперед, у запровадженні

¹ доктор юридичних наук,
провідний науковий співробітник відділу міжнародного приватного права
та правових проблем євроінтеграції,
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових України,
ira-i@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0001-9693-6353>.

різноманітних мораторіїв на застосування окремих заходів цивільно-правової відповідальності та/або звернення стягнення на майно несправного боржника. «Антиковідне» законодавство встановлює спеціальні підстави для зміни та припинення зобов'язальних правовідносин як регулятивного, так і охоронного спрямування. Піддано критиці запровадження не індивідуалізованих за суб'єктом колом й незалежних від фактичних наслідків негативного впливу на майнові інтереси учасників цивільних відносин гарантій, оскільки це здатне викликати сумнів у їхній відповідності засадам справедливості, розумності й добросовісності. Водночас підтримано прагнення законодавця за різнопланових надзвичайних ситуацій вживати спеціальних заходів з убезпечення майнових інтересів споживачів як слабкої сторони зобов'язальних правовідносин з надання житлово-комунальних послуг, а також фізичних осіб — власників житла. Адже тут йдеться про пріоритетну для кожної людини сферу її життєдіяльності, тому що місце проживання фізичної особи постає як матеріальний базис для організації її приватного життя, реалізації найширшого спектру належних їй особистих немайнових прав.

Ключові слова: зміна і припинення зобов'язальних правовідносин, регулятивні й охоронні зобов'язання, пандемія COVID-19, карантин, суб'єкти, об'єкт і зміст зобов'язання.

Структура зобов'язальних правовідносин та їх динаміка

Місце зобов'язальних правовідносин у системі цивільних правовідносин загалом зумовлюється здатністю саме зобов'язання як юридичної форми ефективно опосередковувати динаміку фактичних, матеріальних, цивільних відносин, тобто цивільний оборот як такий — незалежно від підстав переходу тих чи інших об'єктів цивільних прав від одних суб'єктів цивільного права до інших. У ширшому вимірі зобов'язання як модель і результат правового регулювання цивільного обороту забезпечують юридичне закріплення за уповноваженою стороною (кредитором) так званого права на чужі дії щодо конкретно визначеної зобов'язаної сторони (боржника).

Однак ефективність певного зобов'язання як юридичної моделі та засобу, за допомогою якого визначається правове становище сторін відповідних правовідносин у конкретній життєвій ситуації, значною мірою залежить від здатності цієї моделі-засобу адаптуватися до наслідків істотного впливу на інтереси сторін та всі елементи зобов'язання з боку різного роду зовнішніх чинників надзвичайного характеру — таких, наприклад, як пандемія COVID-19 та запроваджені у зв'язку з нею карантинні обмеження.

Як і в будь-яких цивільних правовідносинах, елементами структури зобов'язання є його суб'єкти (тобто сторони як учасники юридично значимої соціальної взаємодії щодо певного матеріального або нематеріального блага), об'єкт (те саме благо, на яке спрямований інтерес кредитора, а в певному розумінні й безпосередньо поведінка сторін щодо зазначеного блага) та зміст (права і обов'язки сторін). У силу нерозривного взаємозв'язку

зазначених елементів динаміка зобов'язальних правовідносин передбачає не тільки їхнє виникнення та повне припинення, а й зміну суб'єктного складу, об'єкта та змісту зобов'язання. Своєю чергою, динаміка останнього розкривається через підстави і порядок його виникнення, зміни, припинення, а зрідка, — й відновлення.

Висвітлення проблематики, пов'язаної з підставами і порядком зміни та припинення зобов'язань, є невід'ємним складником більшості цивілістичних досліджень у царині зобов'язального права — від його загальної частини до інститутів особливої частини [1, с. 123–189; 2, с. 153–168; 3, с. 155–219; 4, с. 333–380]. Втім, в умовах пандемії COVID-19 та пов'язаних з нею карантинних обмежень виникає необхідність визначити зумовлені саме зазначеними чинниками природного, соціального та юридичного плану й притаманні нововиниклим надзвичайним обставинам об'єктивні закономірності вияву динаміки зобов'язальних правовідносин у розрізі всіх складників структури зобов'язання. Так само нагальним завданням є й встановлення ступеня адекватності згаданим закономірностям поточної «антиковідної» правової політики держави у сфері зобов'язального права.

Тому *метою* статті є юридична оцінка традиційних та запроваджених новітнім вітчизняним законодавством з протидії пандемії COVID-19 положень щодо зміни та припинення зобов'язальних правовідносин з погляду виявлення спеціальних критеріїв, здатних визначати динаміку зобов'язання під час дії карантинних обмежень.

Традиційні механізми

Незалежно від класифікаційних ознак конкретного зобов'язання (договірне чи позадоговірне, регулятивне або охоронне зокрема), традиційні механізми правового регулювання передбачають можливість його припинення частково або в повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом. При цьому, орієнтуючись на питому вагу ймовірного впливу різноманітних надзвичайних обставин на інтереси сторін, серед закріплених нормами гл. 50 «Припинення зобов'язання» ЦК України [5] загальних підстав припинення зобов'язань можна виділити три групи юридичних фактів. До першої належать ті з них, які в розрізі диспозитивного методу правового регулювання мають умовно ординарний характер, оскільки виникають, як правило, внаслідок вчинення актів правомірного волевиявлення водночас всіх або принаймні однієї зі сторін зобов'язання (належне виконання, передання відступного, зарахування зустрічних однорідних вимог, домовленість сторін, прощення боргу).

До другої (умовно змішаної) групи підстав припинення зобов'язань належать ті, що можуть виникати і в силу правомірного волевиявлення сторін, і внаслідок застосуванням юрисдикційних механізмів приватноправового або публічно-правового спрямування, і через невідворотний негативний вплив природних, соціальних і техногенних чинників зовнішнього походження. Скажімо, боржник і кредитор можуть поєднатися в одній особі, зважаючи на підстави цілком відмінного ґатунку — і у зв'язку з продажем наймодавцем предмета договору оренди наймачеві, і як результат звернення стягнення на заставлене майно, і при універсальному

правонаступництві під час спадкування. Ліквідація юридичної особи також може відбутися в межах різних правових механізмів — банкрутства, заборони діяльності непідприємницьких товариств окремих організаційно-правових форм, припинення платоспроможної організації волевиявленням її учасників тощо.

Нарешті, третя група обставин, що спричиняють припинення зобов'язання, пов'язана з надзвичайними ситуаціями, у кінцевому підсумку (за необхідності формування певних юридичних складів) зумовленими не так діями суб'єктів приватного права, як правовими актами суб'єктів владних повноважень або подіями. Йдеться про неможливість виконання та смерть фізичної особи як сторони зобов'язань, нерозривно пов'язаних з особою боржника або кредитора.

Отже, за надзвичайних обставин пандемії серед вищезгаданих підстав, вочевидь, значно більшого поширення могло б набути припинення зобов'язання неможливістю його виконання у зв'язку з обставиною, за яку жодна зі сторін не відповідає, адже неможливість завжди постає як:

а) певний наслідок, що може бути зумовлений будь-якими фактичними обставинами — і діями, і подіями, зокрема тими, що кваліфікуються як непереборна сила;

б) об'єктивна характеристика стану самого зобов'язаного суб'єкта або обстановки, в якій він діє, що унеможливають виконання покладеного на нього обов'язку саме ним (суб'єктивна неможливість, якщо, зважаючи на суть зобов'язання, вона має юридичне значення) чи будь-ким іншим на його місці (об'єктивна неможливість).

Неможливість виконання є певним результатом, який, своєю чергою, визначає неспроможність боржника виконати покладений на нього обов'язок. Вона постає як об'єктивна характеристика фактичного (фізичного) або юридичного стану (фактична та юридична неможливість відповідно), що зумовлює нездійсненність зобов'язання, наявність нездоланних перешкод для досягнення передбаченої ним мети або наявність легітимної правової заборони, що перешкоджає його реалізації. Якщо ж цей стан повністю або частково спричинений поведінкою зобов'язаної особи, вона повинна відповідати за невиконання покладеного на неї обов'язку на засадах вини, а в передбачених законом чи договором випадках — і незалежно від неї. Тому боржник, який прострочив виконання зобов'язання, відповідає перед кредитором за завдані простроченням збитки і за неможливість виконання, що випадково настала після прострочення (ч. 2 ст. 612 ЦК України).

У такий спосіб неможливість виконання виразає також і взаємозв'язок регулятивної та охоронної функцій об'єктивного цивільного права, регулятивних та охоронних зобов'язань, випадку та непереборної сили як обставин, що звільняють цивільно-правової відповідальності. Прикметним у цьому аспекті є універсально придатне як для регулятивних, так і для охоронних зобов'язань визначення форс-мажорних обставин або непереборної сили, наведене у ч. 2 ст. 14¹ Закону України від 02 грудня 1997 р. № 671/97-ВР «Про торгово-промислові палати в Україні» [6]. У цьому визначенні йдеться про надзвичайні та невідворотні обставини, що

об'єктивно унеможлиблюють виконання зобов'язань, передбачених умовами договору, або обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами. Отже, цілком подібні одне до одного обставини можуть як зумовлювати припинення регулятивного зобов'язання, так і унеможлилювати виникнення охоронного зобов'язання із застосування заходів цивільно-правової відповідальності (позаяк ст. 617 ЦК України визначає непереборну силу як підставу для звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання).

Нарешті, цілком тотожний непереборній силі чинник здатен призводити до виникнення так званих ускладнень виконання через істотну зміну обставин, якими сторони керувалися під час укладення договору (ст. 652 ЦК України), й спонукати заінтересовану сторону до зміни або розірвання договору в судовому порядку. У цьому випадку регулятивні в охоронні зобов'язання постають в абсолютному симбіозі, тому що змістом останніх є право вимагати зміни або припинення попередніх через зміну або розірвання договору як підстави їхнього виникнення.

Зважаючи на вищезазначене обставина, що спричинює неможливість виконання, може, з одного боку, призводити до зміни або припинення регулятивного зобов'язання, а з іншого — перешкоджати виникненню охоронних відносин цивільно-правової відповідальності. Тож, залежно від специфіки конкретної життєвої ситуації та інтересів сторін, той самий зовнішній чинник, що ускладнює або унеможлиблює виконання, може мати відмінне значення під час реалізації або регулятивної, або охоронної функції об'єктивного цивільного права.

Принагідно варто взяти до уваги і те, що особливості окремих об'єктів зобов'язальних правовідносин унеможлиблюють їхнє припинення та/або звільнення від відповідальності за їхнє порушення, навіть за об'єктивної неможливості надання виконання з боку бездоганно добросовісного боржника. Так, останній не звільняється від відповідальності за неможливість виконання ним грошового зобов'язання та повинен сплатити суму боргу з урахуванням індексу інфляції, а також три відсотки річних від простроченої суми (ст. 625 ЦК України).

Натомість у інших випадках для визначення перспектив динаміки зобов'язання першочергового значення набуває не правовий режим його об'єкта, а правовий статус сторін. Наприклад, у разі неможливості подальшого виконання фізичною особою обов'язків набувача за договором довічного утримання (догляду) з підстав, що мають істотне значення, обов'язки набувача можуть бути передані за згодою відчужувача члену сім'ї набувача або іншій особі за їхньою згодою (ч. 1 ст. 752 ЦК України). У цій ситуації суб'єктивна неможливість може бути «подолана» зустрічним волевиявленням іншої повнолітньої дієздатної фізичної особи («замісника» набувача) та відчужувача. Подекуди зміна суб'єктного складу розглянутого договірною зобов'язання може відбутися навіть поза волею відчужувача — в судовому порядку (в разі невідповідності поведінки відчужувача вимогам справедливості, розумності й добросовісності, що втілилось у необґрунтованості висунутих ним заперечень щодо «замісника» набувача).

Враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що юридична значимість неможливості виконання зобов'язання в контексті його зміни або припинення закономірно зіставляється з такими чинниками, як: визначальний характер зовнішнього впливу на неспроможність конкретного боржника (суб'єктивна неможливість) або потенційно всіх і кожного (об'єктивна неможливість) на його місці виконати покладені на зобов'язану особу обов'язки; індивідуальні або родові характеристики об'єкта або суб'єктів зобов'язання; можливість тієї самої надзвичайної та невідвратної обставини (непереборної сили) спричинити як неможливість виконання регулятивного зобов'язання, його припинення, зміну або розірвання договору як підстави виникнення договірної зобов'язання, так і звільнення боржника від цивільно-правової відповідальності.

Зміна чи припинення?

Актуальні дослідження вітчизняних науковців, спрямовані на розкриття особливостей правового регулювання в умовах пандемії COVID-19 окремих різновидів зобов'язальних відносин (передусім найму та публічних закупівель), а також можливостей адаптації до зазначених умов загальних положень про зміну або припинення зобов'язань у зв'язку з істотною зміною обставин [7; 8; 9; 10; 11]), наразі не дають відповіді на питання про можливість, доцільність і ефективність законодавчого закріплення на час дії відповідного карантину нових, спеціальних передумов для зміни або припинення зобов'язань.

Аналогічно в поточних зарубіжних інформаційних джерелах [12] та підходах, пропонованих міжнародними центрами й актами уніфікації приватного права [13; 14] увага акцентується здебільшого на реалізації доктрин на кшталт неможливості або недоцільності виконання зобов'язання, неможливості досягнення його мети, а також врахування перешкод (ускладнень) до виконання зобов'язання та впливу на нього непереборної сили.

Проте постає закономірне питання про самодостатність і ймовірну множинність потенційних утілень такого роду підходів, а також зіставлення при цьому зміни й припинення зобов'язання.

Пропонуємо виходити з того, що повне або часткове припинення зобов'язання доцільно розглядати як зумовлену певним юридичним фактом повну або часткову втрату суб'єктами зобов'язання взаємно кореспондуючих суб'єктивних цивільних прав і обов'язків, які виникли з тотожної підстави (правостворюючого юридичного факту) щодо одного й того самого предмета зобов'язання (об'єкта цивільних прав). Причому повне припинення зобов'язання є наслідком дій або подій, що спричинюють незворотність вбуття або вичерпання й незамінність хоча б одного з елементів структури зобов'язання (сторони, об'єкта, змісту), або зумовлюють виникнення об'єктивно нездоланих перешкод для реалізації його змісту.

Натомість зміна зобов'язання означає трансформацію принаймні одного з його елементів, через що вона може поставати у формі часткового припинення зобов'язальних правовідносин внаслідок зменшення обсягу об'єкта зобов'язання або зміни прав та обов'язків сторін. Відмінна від

часткового припинення зміна зобов'язання може бути як незворотною, так і зворотною.

Наприклад, згідно з нині чинними нормами п. 14 розділу «Прикінцеві та перехідні положення» ЦК України з моменту встановлення карантину, спрямованого на запобігання поширенню коронавірусної хвороби COVID-19, і до його скасування плата за користування нерухомим майном (його частиною) підлягає зменшенню за вимогою наймача, який здійснює підприємницьку діяльність з використанням цього майна, впродовж усього часу, коли воно не могло використовуватися в підприємницькій діяльності наймача в повному обсязі через запроваджені обмеження та (або) заборони.

У такий спосіб, на нашу думку, об'єкт і зміст зобов'язальних правовідносин найму зазнають лише тимчасової трансформації, з перспективою їх відновлення у первісному обсязі після скасування карантину.

Примітно також, що розмір плати за користування майном у вищезгаданій ситуації не може перевищувати сукупний (пропорційно до орендованої площі) обсяг витрат, які наймодавець здійснив або повинен буде здійснити за відповідний період для внесення плати за землю, сплати податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, і сплати вартості комунальних послуг. Так безпосередньо законом коригується зміст договору найму нерухомості щодо визначення обсягу обов'язку наймача зі сплати орендних платежів. Втім, окреслені законоположення не поширюються на суб'єктів господарювання, які впродовж дії карантину фактично здійснювали діяльність з використанням відповідного майна у своїй господарській діяльності в повному обсязі, а також на договори найму майна, яке належить територіальній громаді.

Отже, п. 14 розділу «Прикінцеві та перехідні положення» ЦК України встановлює такі передумови зміни зобов'язальних правовідносин найму в умовах пандемії COVID-19:

1) щодо суб'єктного складу — наявність у наймача спеціального правового статусу суб'єкта підприємницької діяльності та вилучення з предмета правового регулювання відносин найму за участі наймодавців у особі територіальних громад та створених ними юридичних осіб публічного права, за якими закріплено майно комунальної форми власності;

2) щодо об'єкта правовідносин — спеціально визначений предмет договору у вигляді саме нерухомого майна;

3) щодо змісту зміненого зобов'язання в частині обрахунку зменшеного розміру плати за користування нерухомим майном як пропорційної його площі частини прямо згаданих у п. 14 розділу «Прикінцеві та перехідні положення» ЦК України платежів;

4) щодо фактичних передумов зміни змісту зобов'язання — неможливість використання орендованої нерухомості в підприємницькій діяльності наймача в повному обсязі, причому саме через запроваджені обмеження та (або) заборони (у такий спосіб наголошується на зовнішньому характері причинної зумовленості вищезгаданої неможливості, що настала, незалежно від наймача).

Водночас динаміка зобов'язальних відносин у частині зміни їхнього змісту через коригування розміру грошового обов'язку боржника як платника

за договором потребує чіткої визначеності щодо наявності у видавника відповідного нормативно-правового акта належних повноважень у сфері правотворчої діяльності.

Так, постановою Кабінету Міністрів України від 15 липня 2020 р. № 611 «Деякі питання сплати орендної плати за державне майно на період дії карантину» [15] було затверджено переліки орендарів:

- а) які звільняються від орендної плати за користування нерухомим державним майном;
- б) для яких нарахування орендної плати за користування нерухомим державним майном здійснюється в розмірі 50 відсотків;
- в) для яких нарахування орендної плати за користування нерухомим державним майном здійснюється в розмірі 25 відсотків.

Дивно, але вищезазначена постанова Уряду не містить жодних посилань на Закон України від 03 жовтня 2019 р. № 157–ІХ «Про оренду державного та комунального майна» [16], що змушує замислитись над її відповідністю положеннями ч. 1 ст. 19 Конституції України [17], адже останні вимагають від органів державної влади та місцевого самоврядування діяти на підставі, у межах і спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Важливо відмітити, що вищезгадана постанова Кабінету Міністрів України від 15 липня 2020 р. № 611 запроваджує пільгові режими щодо орендних платежів за користування нерухомим державним майном без будь-якого взаємозв'язку з обґрунтуванням фактичного застосування такого роду режимів певними наслідками негативного впливу пандемії та/або карантинних обмежень на фінансове становище орендарів. Це ставить під сумнів відповідність норм згаданого нормативно-правового акта принципам справедливості, розумності й добросовісності.

До того ж згодом Порядок передачі в оренду державного та комунального майна (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 03 червня 2020 р. № 483 [18]) постановою Уряду від 28 квітня 2021 р. № 630 «Деякі питання розрахунку орендної плати за державне майно» [19] було доповнено новим п. 129¹, з якого випливає формальна допустимість ухвалення Кабінетом Міністрів України або представницьким органом місцевого самоврядування рішень про надання орендних знижок або звільнення від сплати орендної плати за договорами оренди певного майна або майна, яке використовується за певним цільовим призначенням. Аналіз згаданих доповнень до Порядку передачі в оренду державного та комунального майна дає можливість дійти висновку, що підставами для прийняття відповідних рішень може бути врахування суб'єктами їх прийняття лише двох чинників (критеріїв), які ми назвемо об'єктивно і суб'єктивно негативними.

Тут об'єктивно негативний критерій охоплює зміни соціально-економічного становища в країні або в окремих її регіонах, що сталися внаслідок економічної кризи, стихійного лиха, запровадження карантинних обмежень або інших подій. Зазначений чинник вочевидь сфокусований на об'єктивному характері зовнішнього негативного впливу, вияви якого загалом збігаються з формами втілення однорідних обставин непереборної

сили та потенційно здатні зумовити, серед іншого, також і припинення принаймні окремих із зобов'язальних правовідносин. Натомість суб'єктивно негативний критерій передбачає так само лише можливість, але вже конкретизованого негативного впливу зазначених подій на здатність певних орендарів продовжувати сплачувати орендну плату за укладеними договорами оренди.

Проте обидва критерії споріднює виразна гіпотетичність описаних ними впливів і станів, що відкриває неприпустимо широкий простір для цілком довільного розсуду суб'єктів прийняття владних рішень щодо зміни змісту орендних правовідносин на користь тих або інших орендарів.

Як впливає з аналізу розглянутих раніше положень постанови Кабінету Міністрів України від 15 липня 2020 р. № 611, такі широке трактування й застосування дискреційних повноважень Уряду або представницького органу місцевого самоврядування щодо довільного визначення пільгових категорій майна або сфер діяльності орендарів, напевно, не відповідає ані Конституції та законам України, ані морально-правовим засадам правового регулювання цивільних відносин, оскільки окреслений підхід не передбачає необхідності й порядку урахування та встановлення фактичних наслідків впливу зовнішніх негативних чинників на майнове становище заінтересованих учасників цивільних відносин.

Забезпечення балансу інтересів сторін

За різнопланових надзвичайних ситуацій законодавець зазвичай вживає спеціальних заходів з забезпечення майнових інтересів споживачів як слабкої сторони зобов'язальних правовідносин з надання житлово-комунальних послуг та фізичних осіб — власників житла. Річ у тім, що тут йдеться про безперечно пріоритетну для кожної людини сферу її життєдіяльності, адже місце проживання фізичної особи постає як матеріальний базис для організації її приватного життя, реалізації найширшого спектру належних їй особистих немайнових прав. Натомість запровадження не індивідуалізованих за суб'єктивним колом гарантій здатне викликати сумнів у їхній відповідності засадам справедливості, розумності й добросовісності.

У цю логіку цілком вписуються ті норми Закону України від 17 березня 2020 р. № 530–ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» [20], згідно з якими на час карантину й 30-денного пільгового періоду після його закінчення запроваджено дію мораторіїв, що передбачають відновлювальну зміну таких зобов'язальних правовідносин переважно охоронного спрямування:

1) акцесорних і забезпечувальних — щодо неустойки як способу забезпечення виконання зобов'язань та її стягнення як заходу цивільно-правової відповідальності (у зв'язку з простроченням платежів за надані житлово-комунальні послуги);

2) організаційно-немайнових і організаційно-майнових — щодо примусового виселення боржників за зобов'язаннями з надання житлово-комунальних послуг та/або звернення стягнення на належне їм житло;

3) організаційно-охоронних — щодо застосування надавачами житлово-комунальних послуг до несправних боржників таких заходів оперативного впливу, як припинення надання зазначених послуг.

«Антиковідне» законодавство дає підстави говорити й про імперативну законодавчу зміну потенційно складних за своєю структурою, хоча й зазвичай односторонніх договірних позикових зобов'язань. У розрізі впливу на їхній регулятивний складник привертає увагу п. 13 розділу «Прикінцеві та перехідні положення» ЦК України, згідно з яким у період здійснення в Україні заходів із протидії пандемії COVID-19 забороняється підвищення відсоткової ставки за кредитним договором.

У такий спосіб:

а) згаданий тимчасовий законодавчий захід локалізуються в межах винятково тих позикових правовідносин, що виникли з двостороннього за своїм характером кредитного договору, причому, природно, саме того його різновиду, що передбачає закріплення одного конкретно визначеного типу процентної ставки — змінюваної;

б) коригуванню піддано зміст кредитного зобов'язання в частині зупинення дії прямо передбаченого договором суб'єктивного права фінансової установи як сторони — кредитодавця. Тобто у пріоритетному порядку забезпечено інтереси позичальника, незалежно від його правового статусу, майнового стану та фактичного впливу на останній пандемії COVID-19 та пов'язаних з нею карантинних обмежень;

в) ретроспективно обмежено дію свободи договору в частині заздальгідь погоджених сторонами умов договору та унеможливлено вжиття активів здійснення прав, спрямованих на реалізацію зупиненого права кредитодавця.

У цьому випадку має місце приклад того, як за допомогою імперативного методу законодавець владно реалізував регулятивний потенціал водночас і п.п. 7 і 8 ч. 2 ст. 16, і, певною мірою, ст. 652 ЦК України, змінивши зміст кредитних правовідносин, що виникли раніше. Утім, недиференційований характер такого впливу на динаміку кредитних правовідносин, вочевидь, суперечить принципам справедливості, розумності й добросовісності, що становлять підґрунтя правової конструкції, утіленої в нормах щодо зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин.

Децю іншою є тимчасова «нейтралізація» акцесорного охоронного складника позикових зобов'язань, оскільки відповідно до п. 15 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України несправного позичальника звільнено від відповідальності у вигляді сплати неустойки (штрафу, пені) за прострочення виконання ним грошового зобов'язання за кредитним або іншим позиковим договором, що сталося у період дії «антиковідного» карантину та протягом наступних тридцяти днів після його завершення.

Наведені норми:

а) в силу їхнього буквального тлумачення охоплюють загалом будь-які позикові (а не тільки кредитні) грошові зобов'язання;

б) не обмежують суб'єктного складу змінюваних правовідносин, а тому зупиняють можливість реалізації права на стягнення неустойки з

боку будь-якого позикодавця, в тому числі й відмінного від фінансової установи;

в) стосуються лише акцесорного зобов'язання щодо сплати неустойки позичальником і тільки в частині строків виникнення і здійснення права позичальника (кредитодавця) на застосування відповідного способу захисту, що постає водночас і як захід цивільно-правової відповідальності;

г) не поширюються на позикові зобов'язання, об'єктом яких є відмінні від грошей речі, визначені родовими ознаками.

Водночас можна стверджувати про законодавче закріплення спеціальної підстави для звільнення позичальника від цивільно-правової відповідальності у формі стягнення неустойки за порушення конкретно визначеного різновиду договірних зобов'язань впродовж дії відповідного мораторію.

Загалом, усі вищезазначені імперативні моделі законодавчої зміни або припинення регулятивних та охоронних зобов'язань у сфері надання житлово-комунальних та фінансових послуг мають відносно визначений строк дії та узгоджуються з диспозитивними нормами ст. 652 ЦК України й відповідними положеннями модельних актів уніфікації приватного права та принципами справедливості, розумності й добросовісності. Недарма ст. III.-1:110 Проекту загальної системи координат (DCFR) до передумов зміни або розірвання договору, у зв'язку з істотною зміною обставин, відносить явну несправедливість спонукання боржника до виконання первісного зобов'язання; справедливість та розумність у новій життєвій ситуації зміненого за рішенням суду зобов'язання; розумність і добросовісність поведінки заінтересованої сторони у плані передбачення ймовірності настання відповідних обставин, можливості прийняття ризику їх виникнення та співпраці зі своїм контрагентом з метою врегулювання умов зобов'язання [20, с. 87–88, 232–233].

На підставі вищевикладеного можна дійти таких *висновків*:

1. Враховуючи різного роду соціально-економічні чинники, а також міркування справедливості й розумності, законодавець в умовах пандемії COVID-19 формалізує спеціальні фактичні, предметні (щодо об'єктів зобов'язань), суб'єктні та поведінкові (щодо форм здійснення волевиявлення) підстави для зміни або припинення зобов'язальних правовідносин.

2. «Антиковідне» законодавство встановлює спеціальні підстави для зміни та припинення зобов'язальних правовідносин як регулятивного, так і охоронного спрямування. Причому імпліцитно тимчасовий характер запровадженого Урядом карантину зумовлює пріоритетність спеціально сконструйованих моделей прямої законодавчої зміни правовідносин над ординарними моделями їх зміни або припинення внаслідок диспозитивного волевиявлення заінтересованих учасників цивільних відносин під час застосування традиційних способів захисту цивільних прав та інтересів.

3. В умовах пандемії COVID-19 та пов'язаних з нею карантинних обмежень зміна змісту зобов'язальних правовідносин зумовлюється:

а) цілеспрямованою дією спеціальних норм чинного законодавства, яка може бути орієнтована або на зобов'язання з певним різновидом об'єктів, або на зобов'язання із задалегідь визначеним суб'єктним складом,

або на потенційно невизначене коло зобов'язальних правовідносин, незалежно від специфіки їхнього суб'єктного складу та характеристики об'єктів, проте у зв'язку настанням прямо зазначених у правових нормах обставин універсального ґатунку;

б) домовленістю сторін;

в) у передбачених законом або договором випадках — одностороннім волевиявленням сторони (у тому числі, за наявності спеціального застереження про це в договорі, й боржника, який припустився порушення зобов'язання — якщо зазначене застереження не суперечить імперативним нормам щодо недопущення найбільш кричущих виявів порушення принципу добросовісності).

4. Динаміка охоронних зобов'язальних правовідносин в умовах пандемії COVID-19 виявляється, насамперед, у запровадженні різноманітних мораторіїв на застосування окремих заходів цивільно-правової відповідальності та/або звернення стягнення на майно несправного боржника. Серед іншого, зазначені мораторії реалізуються через звільнення боржника від обов'язку надати належну кредиторіві компенсацію за порушення оснoвного зобов'язання, вчинене впродовж визначеного законом строку.

Це зумовлює, зокрема (разом чи окремо):

а) тимчасову зміну змісту акцесорного, забезпечувального, охоронного зобов'язання — щодо строків виникнення і здійснення права на застосування передбаченого таким зобов'язанням способу цивільно-правового захисту;

б) зупинення вжиття окремих заходів з примусової реалізації змісту регулятивних зобов'язальних правовідносин, що зазвичай об'єктивно унеможлиблює їхнє часткове або повне припинення.

Список використаних джерел

1. *Боднар Т. В.* Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 272 с.
2. *Отраднава О. О.* Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 328 с.
3. *Коструба А. В.* Юридичні факти в механізмі правоприпинення цивільних відносин. Київ : Ін Юре, 2014. 376 с.
4. *Калаур І. Р.* Договірні зобов'язання з передання майна в користування: проблеми теорії та практики. Тернопіль : Підручники і посібники, 2015. 480 с.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435–IV. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <http://bit.ly/2w1seVb>.
6. Про торгово-промислові палати в Україні. Закон України від 02.12.1997 р. № 671/97–ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://bit.ly/3BYrcoF>.
7. *Гончаренко В. О.* Оренда будівлі або іншої капітальної споруди під час дії обмежувальних карантинних заходів. *Juris Europensis Scientia.* 2020. № 2. С. 13–16.
8. *Гончаренко В.* Зміна або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин. *Юридичний вісник.* 2020. № 2. С. 100–107.

9. *Польний Д. А.* Способи захисту прав сторін за договором найму. Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Хмельницький, 2021. 191 арк. *Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова*. URL : <https://bit.ly/3bPlStf>.
10. *Заблодська І. В., Кожевникова В. О., Черновська С. М.* Перегляд умов договору про публічну закупівлю у зв'язку з істотною зміною обставин: економіко-правовий аспект. *Економіка та право*. 2021. № 1. С. 10–19. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2021.01.010>.
11. *Берназ-Луковецька О. М.* Вплив COVID-19 на договірні відносини у цивільному праві. *Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19* : матер. Всеукр. наук.-практ. онлайн-конференції (23 квітня 2020 р.) / за заг. ред. Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2020. С. 33–34. *Електронний репозитарій Національного університету «Одеська юридична академія» (eNUOLAIR)*. URL : <https://bit.ly/3oaJenw>.
12. *Delaney Mi. A., Iii W. A G., and Parent J.* United States: Does The Coronavirus Excuse Performance Of A Contract? Force Majeure And Impossibility Or Impracticability Of Performance (01.05.2020). *Mondaq*. URL : <https://bit.ly/31GBLAz>.
13. Note of the UNIDROIT Secretariat on the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts and the COVID-19. *Health Crisis*. URL : <https://bit.ly/3BTxeal>.
14. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). *Faculteit Rechtsgeleerdheid en Criminologische Wetenschappen*. URL : <https://bit.ly/309R1FF>.
15. Деякі питання сплати орендної плати за державне майно на період дії карантину. Постанова Кабінету Міністрів України від 15.07.2020 р. № 611. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/2ZWvAYa>.
16. Про оренду державного та комунального майна. Закон України від 03.10.2019 р. № 157–ІХ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/3H0GI7d>.
17. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://bit.ly/2LXJAqz>.
18. Порядок передачі в оренду державного та комунального майна. Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 03.06.2020 р. № 483. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/3CTSJcn>.
19. Деякі питання розрахунку орендної плати за державне майно. Постанова Кабінету Міністрів України від 28.04.2021 р. № 630. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/3mQrSs7>.
20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19). Закон України від 17.03.2020 р. № 530–ІХ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://bit.ly/3ESTUt5>.

Надійшла до редакції 02.06.2021

Volodymyr PRYMAK

Academician F. H. Burchak Scientific and Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

Change and Termination of Obligation in Conditions of the COVID-19 Pandemic

The article deals with the traditional (within objective civil law) and newly introduced by the latest domestic legislation to combating the pandemic COVID-19 provisions about obligation change and termination in terms of identifying special criteria that can determine the obligations' dynamics during the quarantine restrictions. Emphasis is placed on the need to take into account the impact of the COVID-19 pandemic and related quarantine measures and restrictions on all elements of the obligation's structure — its subjects, object and content. Readers' attention is drawn to the consequences of the external negative impact of any emergencies on both regulatory and security obligations. At the same time, the implicit temporary nature of the quarantine introduced by the Government determines the priority of specially constructed models of direct legislative change of legal relations over ordinary models of their change or termination due to dispositive expression of interested participants of such civil relations. And the dynamics of security obligations in the context of the COVID-19 pandemic is manifested primarily in the introduction of various moratoriums on the application of certain measures of civil liability and/or compulsory recovery on the property of the defaulting debtor. «Anti-pandemic» legislation establishes special grounds for changing and terminating obligation, both regulatory and protective. The publication criticizes the introduction of guarantees that are not individualized by subject and independent of the actual consequences of the negative impact on the property interests of the parties to civil relations, as this may cast doubt on their compliance with the principles of justice, reasonableness and good faith. At the same time, we are supporting the desire of a legislator in various emergencies to take special measures to protect the property interests of consumers as weak partners of obligation relations on provision of housing and communal services, as well as individuals — landlords. After all, this is a priority area for each person's life, because the place of residence of an individual appears as a material basis for the organization of his private life, the implementation of the widest range of personal non-property rights.

Keywords: *change and termination of obligations; regulatory and security obligations; the COVID-19 pandemic; quarantine; subjects, object and content of the obligation.*